

**НАЧАЛО НА ОБУЧЕНИЕТО НА УЧИТЕЛИ В СТАРА ЗАГОРА ОТ
1841–1842 ГОДИНА – ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗВОРИ И АНАЛИЗИ ЗА
ЕПОХАТА И СПЕЦИФИКАТА МУ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО И
ЛОКАЛНИТЕ ОСОБЕНОСТИ В СТАРА ЗАГОРА**

Стефан Тончев Стефанов

**THE BEGINNING OF TEACHERS EDUCATION IN STARA
ZAGORA FROM 1841–1842 – A STUDY OF SOURCES AND
ANALYSES OF THE ERA AND ITS SPECIFICS DURING THE
RENAISSANCE AND LOCAL CHARACTERISTICS IN STARA
ZAGORA**

Stefan Tonchev Stefanov

Abstract: This article is part of a special study on the specifics of teacher education during the Renaissance in general and in the city of Stara Zagora in particular. The history of the emergence of schools (by church, by community, New-Bulgarian and private), the contribution of personalities directly related to the process (public figures and prominent teachers) and the important stages of the development of education in the town of Stara Zagora during the Renaissance are studied retrospectively. The aim is thus to determine the starting date of teacher education in Stara Zagora. The historical and retrospective methods are used to form and argue the thesis that the school year 1841-1842 can be considered as the beginning of public New Bulgarian education in Stara Zagora, also as the beginning of pedagogical education (teacher training) in the city Stara Zagora. As a result of this study, it can be reasonably assumed that in 2022 the successor of this tradition, the Faculty of Education of Trakia University of Stara Zagora, in addition to 20 years of history as a higher pedagogical school, can celebrate 180 years of the beginning of its activity. The contribution of this study is that, for the first time, the available sources and thematic studies have been placed in such a context, and such a conclusion has been drawn from them in a reasoned way through their content.

Keywords: Education, Renaissance, Stara Zagora, Atanas Ivanov, New Bulgarian Public Education, Svetinikolsko School, anniversary, pedagogical education

Формалният повод за това изследване е, че през 2022 г. се навършват двадесет години от решението на Министерски съвет на Република България, с което се основава Педагогическият факултет в рамките на Тракийския университет – Стара Загора. Всеобщо е мнението, че той се явява непосредствен културен и образователен правопреемник на отдавна утвърдените в града традиции в областта на педагогиката и педагогическото образование, простиращи се до епохата на Възраждането. Традиционно се приема, че най-ранната година за начало

на своеобразното педагогическо образование в Стара Загора трябва да се отнесе към основаното на 24 август 1863 година в тогавашния град Железник/Стара Загора Класно девическо училище с първа учителка Анастасия Тошева (Tosheva, 1911) – първата българка с висше педагогическо образование, завършила в Одеса. Тя започва да преподава „Педагогия“ и подготвя значителен брой млади български учителки (Chakarov & Atanasov, 1962). Старозагорското девическо училище, трето поред у нас, се развива до 5-класно училище и излъчва първия си випуск през 1870 г. Програмата му е идентична с тази в мъжкото училище с разликата, че в нея се акцентира на специфичните занимания по домакинство, ръкоделие и педагогика. Целта му е да подготвя добри учителки и добри домакини. Шуменското, Старозагорското и Габровското девически училища са не само първи по произход, но и по значение за по-нататъшното развитие на девическото образование преди Освобождението (Chakarov & Atanasov, 1962, p. 177). От 1986 г. е Институтът за повишаване квалификацията на учителите /ИПКУ/ в Стара Загора, на който съвременният Педагогически факултет на Тракийския университет се явява правопреемник, приема за свой патрон Анастасия Тошева. Изследването на изворите за просветното дело в Стара Загора през периода на Възраждането обаче дава основание да се формира хипотезата, че обучението на учители в Стара Загора е започнало и по-рано, а именно още през учебната 1841–1842 г. и е свързано с личността и делото на даскал Атанас Иванов. В това изследване ще се приложат аргументи в подкрепа на тази хипотеза.

Исторически извори за просветното дело през Възраждането в Стара Загора

Прегледът на по-значимите дати и събития от историята на град Стара Загора, който да е базиран на автентични исторически документи, е трудна задача, заради драматичната съдба на града, свързана с пълното му опожаряване и разрушение, на което е бил подложен по времето на освободителната война 1877–1878 г. Пример за този погром е описанието, което Вера Бонева (Boneva, 2020) прилага в своя монография за архива на П. Р. Славейков, като казва, че „най-мощната и непрежалима загуба на творби и книги застига П. Р. Славейков в пожарищата от 19/31 юли 1877 г., последвали битката за Стара Загора. Къщата му с цялото имущество, включително книгите и ръкописите, изгарят изцяло“. Въпреки тези обективни затруднения, през годините са съставени някои доста изчерпателни аналитични изследвания и са издадени изворови материали на очевидци и преки участници на попрището на просветата и учебното дело в Стара Загора. Тук трябва да се изброят някои от важните такива автори: Величка Койчева (Koycheva, 1991, 2002, 2012), Аспарух Спиртов (Spirtov, 1995), Нейчо Кънев (Kanev, 1999a, 1999b; Kanev, 2003), Иван Аяров и Невена Ганева (Ayarov, Kanev, Ganeva, 2004), Вера Бонева

(Boneva, 2004), Ваня Донева (Doneva, 2020) и Иван Неделчев (Nedelchev, 1998). Интересни сведения за състоянието на образованието се съдържат в публикуваните спомени на хаджи Господин Славов (Slavov, 2008), Атанас Иванов (Ivanov, 1885), Анастасия Тошева (Tosheva, 1911), Атанас Илиев (Iliev, 1926), Васил Атанасов (Atanasov, 1936) и Андрей Тошев (Toshev, 1938) и в непубликуваните мемоари на Минко Минев, Стефан Минчев и Христо Шиваров, съхранявани във фонда на Старозагорския музей.

Общи изследвания за периода на XIX в. и българското образование също могат да бъдат извор на информация за началото на педагогическото образование в Стара Загора. За целите на това изследване са използвани К. Даскалова „Българският учител през Възраждането“ (Daskalova, 1997), Р. Радкова „Българската интелигенция през Възраждането: XVIII-първата половина на XIX в.“ (Radkova, 1986) и „Българското образование през XVIII в.“ (Radkova, 1981), В. Бонева „Развитие на учебното дело и образователните институции в българското общество през Възраждането“ (Boneva, 2004) и Н. Чакъров „История на образованието и педагогическата мисъл в България“ (Chakarov & Atanasov, 1962).

Важни дати за развитието на просветното дело в Стара Загора през Възраждането

Първите сведения за наличието на училище в Стара Загора са свързани с възстановяването на 29 юни 1743 г. на първата църква в града – „Св. Димитър Солунски Чудотворец“, което е видно от запазен двуезичен възпоменателен надпис (Slavov, 2008, с.24). Известен факт е, че към този храм е съществувал и метох на Хилендарския манастир, в който е организирано „едно от най-старите килийни училища в Стара Загора“ (Donev, 2020). За целите на това изследване е важно да се изясни каква е функцията на метоха като място за развиване и на просветна дейност. Авторът на историята на храм „Св. Димитър“ и метоха към него Н. Александров (Aleksandrov, 2010) изяснява тази негова функция като казва, че „за значението и ролята на метосите у нас, в днешни дни се знае много малко. За тях се споменава само когато се разглежда важен възрожденски въпрос, свързан с някой манастир, без да се посочва какво означава наименованието „метох“. Поради това е трудно за съвременника да разбере появата, целите и задачите на метосите в България.

„Метох“ е гръцка дума, тълкувана по различен начин в справочната литература. Общото в обясненията е, че метохът е малък храм, зависим от познат голям манастир или манастирска къща, където живеят един или двама монаси с пратеническа задача. Или, още по-конкретно, метохът е място, където живеят монаси, представители на добре известен манастир, с определена задача.

Пратеническата задача, изхождаща от манастирската управа, безспорно е била и си остава религиозно-просветна и патриотична в

основата си за възрожденските години. Между тези задачи, за слабите в икономическо отношение манастири, е характерно и събирането на материални средства. Ако се вникне по-обстойно в дейността и значението на метосите през годините на двойното робство, ще се установи, че те са изпълнявали отговорна религиозно-просветна задача в полза на българския народ. Когато се установи какви лица са изпращани в тях, ще стане още по-ясно каква роля са играли в миналото.

За широките маси обитателите на метосите са били познати като „дядо духовник“ или „таксидиот“. Тези лица са били преди всичко високоморални и добре запознати с основните православни истини, както и проверени от манастирския събор. „Едва след дълъг стаж манастирският събор взема решение да изпрати за манастирски духовник в метох.“^{21/} Малцина в днешни дни знаят, че „духовник“ означава високопросветено лице в областта на православното вероизповедание, специално подготвено да предаде познанията си и другиму. Поради това през възрожденските години духовниците са били не само дълбоко уважавани, но и търсени като ръководители и изповедници. В историческата летопис има достатъчно доказателства, че видни българи от робското време са искали да им се изпращат духовници таксидиоти. И това не е било случайно, защото тези лица са обхождали селата, извършвали са богослужение, проповядвали са и са канили гости на манастира. Оттук обективната преценка за ролята и значението на таксидиотството спокойно може да се определи като героична – в защита на вярата и нацията“ (Aleksandrov, 2010, p. 22-23).

Изглежда, че в началото на XIX в. училището е останало без учител, защото с едно писмо от 16 март 1808 г. екзарх Руси и още други дванадесет чорбаджии „из Захра“ искат от управата на Хилендарския манастир да им се изпрати „едного човека достойна ради църковни и деца да учи по обичая древни, но да бъде некой непотребни, якоже първи Софроний, но да бъде и нам, и на манастиръ за полза“ (Пиев, 1926, p. 4).

Важно е да се уточни и ролята на свещеника по това време, който изпълнявал и функцията на учител. Например след като прави уточнението, че килийното обучение в Стара Загора е основата, на която се развила по-късно просветата в град Стара Загора, Д. Илков (Шков, 1908, p. 158) свидетелства, че къщата на тогавашния свещеник (Папаз Еви) била едновременно и училище, и църква, и жилището му. Свещеникът обучавал децата на по-заможните българи в четене и писане като получавал за това особено възнаграждение. Обучението се провеждало на църковно-славянски език. Курсът на обучение продължавал дотолкова, доколкото били знанията на самия учител. Ако някой от старозагорските младежи искал да получи образование за учител или да се подготви за свещеник отивал да продължи обучението си в семинарията към манастира „Свето Рождество Христово“ в село Шипка или в село Енина, Казанлъшко. С увеличаването на населението, помещението на църквата

като храм и училище станали малки, затова обучението се прехвърлило по частните домове на занаятчиите, които докато преподавали, упражнявали и своя занаят. Тогавашните „учители“ били преобладаващо терзии и кожухари (Шков, 1908, р. 159). Около 1814 г. в града се появили и първите учители, които имали елинско образование и владеели гръцки език. Те започнали да обучават на двата езика – църковно-славянски и гръцки езици в малки частни училища. През 1827 г. в град Стара Загора било открито общоградско елино-българско училище (Окръжна комисия на Старозагорския департамент, 1882, р. 55).

В заключение за този първи период, изпълнен с преки и косвени свидетелства за развитието на просветното дело, респ. на педагогическото образование в град Стара Загора може да се каже, че в края на XVIII в. в Стара Загора възникват първите килийни училища при църквите "Св. Богородица" в махалата "Акарджа", "Св. Димитър" в махалата "Имарет" и "Св. Никола" в махалата "Мисироглу". В тях всеки ученик, след изучаването на буквара, дарява учителя си с "чевро" (кърпа, ушита от сърма и коприна), след наустницата – с риза, а след псалтира и апостола – с голяма гощавка към дара.

В началото на XIX в. Иванчо Иванов открива килийно училище в Рилския метох при църквата "Св. Никола". През 1806 г. свещеникът в църквата "Св. Богородица" Христо Твърдиченеца отваря килийно училище при църквата, просъществувало до 1820 г. През 1808 г. Руси Екзарх основава килийно училище в Хилендарския метох при църквата "Св. Димитър". През 1814 г. в Стара Загора е открито първото елинско (гръцко) училище, а в града се появяват български даскали (учители), владеещи гръцки език. От около 400 ученици, посещаващи килиите при църквите, само 60–70 учат на български език. През 1815 г. Поп Гьока, свещеник в църквата "Св. Богородица", отваря в собствената си къща първото в Стара Загора килийно училище, в което се преподава само на славянски език, а всички други обучават децата на гръцки език. В същата махала "Акарджа" занаятчията-кожухар Петър Разпопов открива друго килийно училище.

През 1818 г. гръцкият учител и епископ Аксеополеоос създава елинско училище, в което преподава учителят Петър Христов. През следващата година в него е въведено ново гръцко учение, но заради неспособностите на учителя, не е имало добър успех. По това време в града има 4 килийни училища с около 300 деца.

Около 1820 г. синовете на свещеника Христо Твърдиченеца – Михно и Сава Христови, основават килийно училище в Иверския метох на църквата "Св. Богородица". В това време в Стара Загора има 3 килийни училища – при църквите "Св. Богородица", "Св. Димитър" и "Св. Никола".

През същата 1820 година Паню Иванов основава първото в България килийно девическо училище в махалата "Акарджа" в Стара Загора.

През следващата 1821 г. отец Данаил открива килийно училище в същата махала.

През 1822 г. Иванчо Димитров отваря килийно училище в махалата "Акарджа".

В 1827 г. в Стара Загора е отворено първото училище, което е наричано "елинско", с гръцко-български характер, но скоро в 1841 г. „всичко започнало да се учи на български...“ (Irechek, 1854–1918, 1974, p. 226). Училището било доста добре уредено и всички ученици се стичали в него.

През 1832 г. при църквата "Св. Никола" има девическо килийно училище, чиято сграда от 1841 г. до 1850 г. служи на Светиниколското мъжко училище, а след това само на девическото.

През 1833 г. Петко Иванов е килиен учител в махалата "Имарет", а свещеникът Косю Приматарина създава килийно училище в църквата "Св. Богородица", в махалата "Акарджа".

През същата 1833 г. по инициатива на българските първенци в Стара Загора е основано първото светско българско обществено училище в махалата "Акарджа". Учител в него е Атанас Иванов, със заплата от 300 гроша, а обучението е безплатно. Училището не просъществувало дълго (Аяров, Kanev, Ganeva, 2004, p. 52–53).

Личността на даскал Атанас Иванов и приносът му за поставяне началото на педагогическото образование в Стара Загора

Основно информация за живота, делата (и важноста им за развитието на просветното дело през Възраждането в Стара Загора) на даскал Атанас Иванов черпим от неговите мемоари (Ivanov, 1885), тези на синът му Васил Атанасов (Атанасов, 1936) и ученикът му Атанас Т. Илиев (Илиев, 1926), книгата „Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX век“ от неговия съвременник Хаджи Господин Славов (Slavov, 2008) (Nedelchev, 1998), автобиографията на Анастасия Тошева (Tosheva, 1911) и справочника „Летопис - календар на събитията в Стара Загора от VII хил. пр. н. е. до средата на XX век“ съставен от И. Неделчев (Nedelchev, 1998). Като вторични източници могат да се споменат Енциклопедията „Априловски свод“ (Koleva, 2009), книгата „Светиниколското училище в Стара Загора 1841–1878 г.“ (Koucheva, 1991), статията „Учител на поколенията“ в книгата „Възрожденска Стара Загора“ от същия автор (Koucheva, 2002), статията „Преглед върху състоянието на училищното дело в Стара Загора през Възраждането“ с автор Ваня Донева (Doneva, 2020), книгата „Възрожденска „Акарджа“ и Стара Загора“ с автори И. Аяров, Н. М. Кънев, Н. Ганева (Аяров, Kanev, Ganeva, 2004), книгата „Огнища на духовна пробуда“ с автор Иванка Янкова (Yankova, 2007), Сборникът с

доклади и съобщения от Националната научна конференция, посветена на 200 г. от рождението на Александър Екзарх, Захарий Княжески и Атанас Иванов (Bakalov, 2011), статията на изследователя Нейчо Кънев „Програмата на Неофит Рилски за старозагорските училища“ (Kanev, 2016), изследването на А. Спиртов и Н. Ганева за старозагорските учители – учебникари (Spirtov, Ganeva, 1995) и изследването, посветено на учителите през Възраждането (Daskalova, 1997).

Даскал Атанас Иванов Атанасов е роден в Стара Загора на 12 февруари 1810 година и е наречен от своите съграждани „учител на поколенията“ (Koycheva, 2002, p. 89). Първо е ученик на синовете на свещеника Христо Твърдиченеца – Михно и Сава Христови (Михаил и Симеон Христидис - видните книжовници елинисти братя Христидис) в килийното училище в Иверския метох на църквата "Св. Богородица". През 30-те години на XIX век при тях се образуват и старозагорците Александър Стоилов, Иван Стоянов, Трифон Илиев, Рашо Лимонов и др. (Doneva, 2020). Посещава училищата и на Петър Разпопов, Христо Твърдиченеца и гърка Аксеополеос. Най-модерното за това време образование получава в килийното училище на Хилендарския метох при църквата „Св. Димитър“ с учители светогорските монаси Иван и Даниил. Монах Даниил оказва специално и ползотворно влияние върху бъдещия даскал Атанас, защото преподава на български език и по “Рибният буквар” на Петър Берон (Койчева, 2002, с. 90). А всеизвестен факт е, че за българското образование учебникът на Петър Берон „Рибен буквар“, издаден в Брашов през 1824 г., е с фундаментално значение за по-нататъшното му развитие, а същото важи и за даскал Атанас Иванов, което ще стане видно в приносите му за общото и педагогическото образование в Стара Загора в последствие.

Обяснението на това заключение е изяснено от видния изследовател на Възраждането Иван Стоянов, който казва, че „в „Рибния буквар“ Берон изразява прогресивните просветни тенденции на епохата, отразени в съчиненията на българските възрожденци св. Паисий Хилендарски, св. Софроний Врачански, Йосиф Братати, Марко Теодоров и др. и на чуждестранните мислители Русо, Песталоци, Дарвар, Вук Караджич.

В своя буквар Берон разработва творчески възгледите за образованието, разпространени в Европа, но с оглед на българската действителност. Той разбира, че успешното формиране на новото училище ще може да се осъществи, когато се приложи организацията и методиката на разпространената в Европа взаимноучителна (Бел-Ланкастерска или алилодидактическа) практика. Берон пръв между българите изяснява теоретично въпросите за организацията, съдържанието и методиката на взаимното училище, с което спомага за по-бързото му възприемане и създаване“ (Stoyanov, 1999, p. 121). Същата оценка му прави и Пл. Митев, който казва, че „за тогавашните български деца „Рибният буквар“ имал изключително значение и неслучайно до

Освобождението той бил преиздаван 6 пъти. На говорим български език той отварял прозорец към привлекателния и непознат свят на историята и географията, на зоологията и физиката.“ (Митев, с. 80).

Трябва да се отбележи, че през 30-те и 40-те години на XIX век младата българска интелигенция постепенно усвоява идеите на Просвещението. По това време българските просветители Неофит Бозвели, Константин Фотинов, д-р Петър Берон, Неофит Рилски, Васил Априлов и Иван Селимински в своите трудове и слова разпространяват идеята, че просветата е в основата на човешкия прогрес.

Този дух намира най-благоприятна почва в градовете, които поддържат преки търговски и други връзки с просветена Европа, чийто идеи най-бързо стигат до тях. Пример за ползата от тази връзка и пръв изразител на идеята за създаване на светско новобългарско училище е роденият в Котел български интелектуалец и просветител д-р Петър Берон, който получава елитно за времето си образование в Хайделберг и Мюнхен. То му дава възможност да се занимава с научна дейност, изследвайки различни проблеми от областта на физиката, философията, астрономията и естествените науки. Той живее продължително време в Париж, където се изявява като учен от най-голяма европейска величина, като обнародва редица научни съчинения и създава нова теория за устройството на света. Той създава, както се каза вече, и първия новобългарски учебник, който се превръща в основа и вдъхновение за развитието на модерната педагогическа мисъл в българското възрожденско училище. През 1824 година Петър Берон издава в Брашов със средства на сливения търговец Антон Иванов учебника “Буквар с различни поучения”, познат в българската книжнина като “Рибен буквар”. В тази книга д-р Петър Берон излага своя проект за реорганизацията на българската просвета в духа на новите изисквания на европейската педагогическа мисъл. Тя съдържа няколко раздела: граматика, естествена история, аритметика, анатомия, забавни и поучителни четива из историята и живота на знаменити личности. Д-р Петър Берон предлага нова модерна методика на обучение по подобие на много популярната по това време Бел-Ланкастеровата система, позната у нас като “взаимоучителна метода”. Усвояването и прилагането ѝ повсеместно е началото и на новобългарското образование в България чрез откриването на взаимните училища. Те се доближават значително до училищата в Европа. Самите европейци, които пътуват по това време из българските земи и посещават градовете Русе, Видин, Търново и Пловдив, споменават в дневниците, че там виждат училища с по сто и над сто ученици, и наричат тези училища “колежи”. Така те свидетелстват, че видените от тях училища в големите български градове не се отличават съществено от тогавашните европейски учебни заведения (Yankova, 2007, p. 12).

В този ред на мисли не можем да не споменем, че на 23-годишна възраст даскал Атанас Иванов открива през 1833 г. в махалата "Акарджа"

първото старозагорско обществено килийно училище, което просъществувало кратко (до 1837) (Шков, 1908, р. 161-162). Обучението е безплатно, светско и се помещава в къщата на свещеника в църквата "Св. Богородица"- поп Санди ефенди. Важна роля за откриването и характера му на безплатно и общодостъпно изиграва хаджи Косю - богат търговец и епитроп на църквата „Св. Богородица“. Преподава в него до 1837 г. с помощник-учител Паню Иванов по четене, писане и смятане. Основно преподавал по “Рибният буквар” на П. Берон и “Аритметическое руководство за наставление на българските юноши ” на Неофит Бозвели Хилендарски и още няколко книжки (Кочева, 2002, р. 91). Това училище представлява своего рода преход към новобългарското училище. Тази негова особеност добре е разбирал още тогава Атанас Иванов, който отбелязва следното в спомените си: "Захванах да обучавам в прочит, писане и смятане, а с туй развалих стария обичай на своите съвременници учители. С тая новост яз подражавах бившия си последен учител" (Ivanov, 1885, р. 21).

Педагогическата подготовка на даскал Атанас Иванов при отец Неофит Рилски в габровското училище

Следващият важен етап от подготовката на даскал Атанас да се превърне по-късно в „учител на учителите“ в Стара Загора започва през 1837 г., когато напуска основаното от него училище в квартал Акарджа, като оставя за заместник своя „най-силен и прилежен ученик с условие да ги учи само догдето се върне“ (Ivanov, 1885, р. 22). Този цитат от мемоарите му свидетелства, че и преди своето заминаване даскал Атанас освен, че е бил учител е бил и педагог, който подготвя от своите най-добри ученици свои съработници на учителското поприще. Според собственото му свидетелство избраният от него ученик се е справил добре с това да го замести, затова по-късно, когато открива Светиниколското училище, го взима „за другар“ (Ivanov, 1885, р. 22). Конкретният повод за неговото заминаване за Габрово е желанието му да доразвие и надгради в тази посока своите знания като стане ученик на най-известния за времето учител/педагог в България – отец Неофит Рилски, наречен „патриарх на българските педагози” от Константин Иречек, а от Марин Дринов — „патриарх на българските учители“. Наричат го още и „баща на българското народно училище“ (Chakarov & Atanasov, 1962, р. 152), от когото лично и непосредствено даскал Атанас Иванов е искал да изучи „Ланкастерската метода, по-подир наречена взаимно учение” (Ivanov, 1885, р. 21).

Предвид факта, че обучението на даскал Атанас в Габровското училище и при отец Неофит е ключов аргумент за обосноваване на твърдението че, той пръв започва по най-съвременен и авторитетен начин да подготвя учители в Стара Загора, е важно да се опише какво точно е представлявало обучението в Габрово и какви кадри е подготвял отец

Неофит.

Първото сведение за Габровското училище и характера на обучението в него черпим от основателя, мецената и идеолога му Васил Априлов, който казва при откриването му, че „первую, прямую и какъ-бы ошутительную пользу оно принесло тѣмъ, что въ немъ обучались методѣ взаимнаго обучения молодые люди, занимающіе нынѣ въ прочихъ школахъ Болгаріи мѣста учителей. Габровское училище снабжаетъ кромѣ того прочія училища таблицами взаимнаго обученія, грамматиками, и другими учебными книгами, за самую умѣренную цѣну“ (Aprilov, 1841, p. 33).

В историческа справка, която главният уредник на Националния музей на образованието в Габрово г-н Веселин Лазаров състави за целите на това изследване, четем, че „до откриването на Габровското взаимно училище учителски кадри със специална педагогическа подготовка в българските земи няма. Първият български учител Неофит Рилски е наречен „патриарх на българските педагози“ от Константин Иречек. Със създаването на училището в Габрово се появява тенденция за по-специална подготовка на учители, които да преподават по новия взаимоучителен метод. Вече не е възможно духовникът или занаятчията, учители в килийното училище, да основават взаимни или класни училища. В Габровското училище през 1835-36 г. Неофит организира своеобразен курс за по-напреднали ученици, които да изучат Бел – Ланкастърската система. Според познанията на учениците той ги разделя на две групи. В първата са децата, които се ограмотяват, а във втората са по-напредналите, които усвояват граматика на български език, краснопис, география, аритметика. Въз основа на практическия си опит Неофит Рилски изработва първите български методически ръководства за обучение по взаимоучителната метода. „Изложение предания на Габровското взаимноучително училище“ е съставено през 1834 г. за нуждите на Габровското взаимно училище.

„Обучения и повеления в първоначалните училища, които се ръководствуват от взаимоучителния способ, то ест таблица на взаимоучителния способ“ е разработено през 1835 г. в Габрово и е предназначено да служи като ръководство за новооткриващите се взаимни училища в цялата страна. Неофит преработва "Изложението" и съставя ново методическо ръководство. Организационната структура на взаимното училище в „Обучения и повеления..." е представена в 66 точки, които във вертикален ред включват влизане в училището и проверка на присъстващите, действия на пясъчния чин, писане, четене, аритметика, подготовка за писане и излизане от училището. В хоризонтален ред таблицата има три графи. В първата се определя какво трябва да правят учениците и показвателите по четене, писане и аритметика. Във втората се посочват устните сигнали, които показвателите дават на учениците. Третата указва сигналите, които се

дават със свирка, звънец и ръце. Представена схематично в таблица, организационната структура на взаимното обучение се възприема бързо и лесно и се прилага на практика от учителите.

В Габрово много бързо Неофит Рилски се утвърждава като най-авторитетния български учител. Той споделя знанията и методическите си умения с учители от различни краища, дава упътвания как да се уреждат новите училища, създава педагогически кадри. В писмо до Иларион Критски Неофит споделя, че през Габровското училище са минали 300 ученици. Част от тях, като З. Княжески, З. Круша, Бр. Хаджигенович, Ил. Грудов, Г. Чолаков, А. Иванов и др., откриват училища от нов тип“.

Възрожденското списание “Училище” дава висока оценка на ролята, която изиграва Габрово за развитието на новобългарското училище, като свидетелства, че: “Между българските селения Габрово взема честта да замисли и да приведе в действие прекрасната мисъл за възстановяването на българското народно образование. Тая мисъл принадлежи на техния съотечественик, незабравимия за тях и за българите Василия Е. Априлова, който най-първо предприе уреждането на едно редовно училище в Габрово за български език... Така габровското училище не само, че послужи като пример и образец за въздигане и на други училища, но то заслужи още, като достави на повечето от тях учители и като ги снабди с необходимите за пръв път учебни книги...”(Виж: Училище, V, 15, притурка, 30 август 1875).

Неофит Рилски, който го организира, създава към взаимното училище и трета

степен, в която обучава учители, за да се подготвят да преподават по тази система. Така Габровското училище става образец за създаването, само за едно десетилетие, на десетки взаимни училища (Р. Радкова).

Вместо заключение можем да цитираме Р. Радкова, която казва, че „педагогическото образование на българските учители през втората четвърт на XIX в. е в известен смисъл условно. С откриването на Габровското взаимно училище се заражда тенденцията за по-специална подготовка на учителите за училищата от нов тип. Вече не е възможно духовникът или занаятчията да откриват взаимни или класни училища. За запознаването с новата организация на учебния процес обикновено във втората степен на взаимните училища, учителите се занимават с по-напредналите ученици специално, за да ги подготвят за учители. В Габровското взаимно училище през 1835–1836 г. Неофит Рилски организира своеобразен курс за демонстриране на новия метод и организация на училището, а в Копривщица през 1837–1839 г. създава условно наречена «трета степен» на училището, в която подготвя бъдещите учители по взаимния метод (Gruev, 1896, p. 689). В нея няколко напреднали ученици теоретически изучават Белланкастеровата система и следят практическото ѝ приложение в началната степен (Radkova, 1975, p.

93).

Завършилите този курс получават от Неофит Рилски специално удостоверение, което замества днешната диплома. Тези свидетелства се явяват първите известни за този период документи за квалификацията на определено лице, които при сключването на договор могат да се представят като атестат за знанията и възможностите на учителите. Тяхното съдържание е следното:

„Носящему оу себе настоящее свидетелное и оуверителное писание словеснейшему кир Захарий Икономович Самоковлю дается от мене нижеподписанного оучителя его в достоверное известие всем единоплеменным братьям нашим болгаров за что негово словесие по доволном пропровождении и обучении своем в потребних науках на славеноболгарском и греческом языке, с които (науки) и преже двоегоднаго времени беше доволен да строи порядочно и благочинно едно славеноболгарско оучилище и да предава в него потребните науки на младолетните и новоначалните болгарски деца, според сегашното бедно состояние, в което се нахожда любезното наше отечество Болгариата заради просвещението. Той обаче напоследок изнури еще цела и половина година при мене, за да ся обучи совершенно и во взаимноучителната метода, която сега изново ся преведе и на наш славеноболгарский язык и действует ся по настоящем в неколко болгарски оучилища систематически, която е и весма полезна за младолетните деца болгарски, за да не изнуряват своето драгоценно и златно время напраздно в неустроенните до селе болгарски оучилища, каквото ся показва ясно тая истина в прилежно разстояние, гдето се произведе в дело. Того ради ако би негде пожелали да го имат за оучителя, да будут оуверени от мене за что е доволен за това звание и возможен да строи добре едно взаимноучително оучилище.

1838 септемвр. 2 дано в Коприщица

Неофит П. П. оучител коприщансаго училища
подтверждаю“

(Radkova, 1986, p. 218-219)

Получилите такъв документ са търсени от различни селища за организиране на взаимни училища. Те получават и по-високи заплати в сравнение с възпитаниците на други български училища. В писмото от 1836 г. Захари Зограф внушава на своя съгражданин Захари Круша, който по това време учи при Неофит Рилски в Габрово, да положи усилия и да завърши пълния курс на обучение в новото училище, за да може да стане “... даскал добар сос науките, а не да е даскал, че да го побеждават простите пословици... и не да му дават по две или три хиляди гроша, а по четири и пет да земе” (Radkova, 1986, p. 219).

Характеристиката на този период от педагогическото образование на даскал Атанас Иванов съвпада със заключенията на Кр. Даскалова относно образованието на българския учител през Възраждането. Тя

обобщава мнението на изследователите, че „до откриването на първите взаимни училища у нас фактически няма учителски кадри със специална педагогическа подготовка (Obreshkov, 1965, p. 46)“. Кр. Даскалова цитира и Р. Радкова, която казва, че и след това „педагогическото образование на българските учители в известна степен е условно“ (Radkova, 1986, p. 218). Като първи опити за даване на такава професионална подготовка могат да се приемат курсовете, които първите взаимни учители са организирали. Така напр. през 1835–1836 г. Неофит Рилски организира в Габровското училище курс, на който демонстрира новия взаимен метод на обучение, а в Копривщица през 1837–1839 г. създава „трета степен“ на училището, която фактически подготвя учители по взаимния метод (Gruev, 1896, p. 689). Училите в Габрово и Копривщица, ученици на Неофит Рилски, получават удостоверение за квалификация, което те представят при сключването на договорите (контрактите) с общините (Radkova, 1986, p. 218). Притежателите на такъв атестат са търсени и ценени повече от традиционно образования възрожденски учител. През 30-те години на XIX в. в Свищовското, Габровското, Копривщенското и др. взаимни училища се подготвят и първите „алилодидактически“ учители: Захарий Княжески, Петко Лесичерски, Илия Грудов, Цвятко Недев и пр. (Radkova, 1975, p. 72). Някои от дотогавашните килийни даскали също се дообразоват във взаимните училища. Такива са случаите напр. с поп Андрей Робовски от Елена, усвоил белланкастерската метода на обучение при Христки Павлович в Свищов, с даскал Атанас Иванов, килиен учител в Стара Загора, който на ок. тридесетгодишна възраст изучава взаимния метод в Габрово (Ivanov, 1885). Дообразоването на учителите е характерно и за по-късния период на Възраждането (Daskalova, 1997, p. 46-47).

От описаното до тук може да се направи обоснован извод, че започвайки своето своеобразно педагогическо образование при Неофит Рилски в Габрово и продължавайки го при Христки Павлович в Свищов, а после при Митилиней в Букурещ, заедно със съгражданина си Георги Куков, и завършвайки го в Копривщица отново при Неофит Рилски, даскал Атанас Иванов получава най-високото и авторитетно за времето педагогическо образование и необходимата подготовка и опит да го приложи компетентно-практически в своята педагогическа дейност след завръщането му в Стара Загора през 1841 г. Сведение, че е имал такова задължение намираме в Енциклопедията „Габровски свод“ (Колева, 2009), където в статията за него четем, че когато е бил в Букурещ поради материални затруднения се обръща за помощ към габровските меценати Петко и Христо Мустакови. В спомените си Атанас Иванов разказва за срещите си с тях така: „Представих се на братя Мустакови, бях благосклонно приет [...] Господарят поръча на слугата си да дойде с мен, да разчисти сметките ми и да ме заведе на техния Габровски хан, а мен – да се явя след три дни. Заповедта на щедрия си благодетел изпълних, като

му се представих в уреченото време [...] Тоя път разговорът ни тутакси почна с туй где бих желал още да се уча – в Одеса или при отца Неофита, който между туй се намираше в Копривщица. Условията за Одеса ми се видяха много тежки и затова предпочетох да отида при отца Неофита със задължение да учителствувам шест години негде в Тракия, а предпочитателно в Стара Загора. Извади ми се паспорт [...] дадох ми се пари и 50 Мразови граматики, от разпродаването на които имах да посрещам нуждите си“.

Доказателство затова, че се е справил отлично със своето образование, говори фактът, че е бил един от най-добрите ученици на отец Неофит Рилски в Габрово и Копривщица, както свидетелства неговият син Васил Атанасов в своите мемоари, като казва, че той бил „един от най-добрите ученици на Неофит Рилски с когото отпосле, вече като учител кореспондирал и се съвещавал по разни училищни въпроси“. За съжаление не е възможно да се запознаем с тази интересна за целите на това изследване кореспонденция, защото, както казва Васил Иванов „множество ценни Неофитови писма, заедно с бащината ми библиотека, загинаха през освободителната война, когато градът бе опожарен от войските на Сюлейман паша“. Най-важното е, че от сина на даскал Атанас научаваме, че „от Неофит баща ми придобил доста пълни за времето си познания по български, църковно-славянски и елински езици, по аритметика, география и история“ (Atanasov, 1936, p. 7).

Още по-убедително е създението, че даскал Атанас се е изградил до нивото на отличен педагог за времето си, се потвърждава от факта, че след края на обучението си в Копривщица при Неофит Рилски, той става помощник-учител на Калист Луков в Габрово за периода 1838–1841 г. (Koleva, 2009).

Откриване на Светиниколското училище през 1841 г. и началото на обучението на учители в Стара Загора

Известен факт е, че на 1 (14) март 1841 година, подпомогнат от видните старозагорци Александър Екзарх, Господин хаджи Славов, Иван Стоянов, Атанас Иванов открива и първото светско взаимно училище в Стара Загора – Светиниколското училище. Там той е учител на плеяда забележителни личности от историята на град Стара Загора и цяла България. Така например даскал Атанас е дал своя значителен принос в образованието и възпитанието на Васил Иванов Кунчев (апостолът на свободата Васил Левски), поп Минчо Кънчев, Кольо Ганчев и други знайни и незнайни участници в борбата за националната ни независимост в град Стара Загора и околността. В дописка до в."Век" от 1875 г. се споменава за привлечени под отговорност участници в Старозагорското въстание и за извършени арести на учители и свещеници (Ayarov, Kanev, Kaneva, 2004, p. 241). Пръв въвежда и Бел-Ланкастеровата метода в родния си град. За 44 години преподавателска дейност подготвя не само

грамотни хора, но и кадри, нужни за просветата, културата и стопанския живот. Даскал Атанас Иванов – пише за него ученикът му Атанас Илиев – „бе най-популярният учител преди Освобождението... Почти нямаше малко-много грамотен човек, от родените през 30-те, 40-те, 50-те и 60-те години, който да не е учил при него ...”. Половината от своя живот Атанас Иванов всеотдайно отдава на модерното образование в един от авторитетните центрове на учебното дело през 40-те – 70-те години на XIX век в Стара Загора. Още приживе неговите съграждани го титулуват „достопочтенний и многозаслуживший гражданин“. Умира в Стара Загора на 5 юли 1897 година.

Свидетелство за началото на педагогическото образование в Стара Загора

В следващите редове ще бъде приложено свидетелството на Господин хаджи Славов, като пряк участник и свидетел на събитието, за началото на обучението на учители в Светиниколското училище. Тук трябва да се направи уточнението, за да се потвърди важноста и тежестта му за защитаваната теза, че то трябва да се разбира в контекста на цитираните до тук извори и изследвания. По този критерий, то може да се приеме за достоверно свидетелство за началото на педагогическото образование в Стара Загора от учебната 1841-1842 г. и съответно тази година да се отбелязва легитимно като такава.

Оригиналното свидетелство като текст и език гласи дословно следното:

„В началото на 1842 год. (допусната е грешка от автора. Събитието се отнася за 1841 г. – бележка на издателите) в него време епитропите на черковата “Св. Никола” Г.С. споразумял се с един-двама от ученолюбивите енорити на тази черкова, намерил за добре да се отвори едно общо училище в тази черкова, в което да се призове Ат[анас] Иванов да учи децата от тази енория само по новата взаимноучителна метода и на учителя Ат[анас] Иванов да се дава заплата от прихода на тази черкова. Това удобрено, Г.С. се намерил с Ат[анас] Иванов, комуто като предложил намерението, той на рад[остно] сърдце приел предложението. Епитропа Г.С. се разпореди да се поправи вехтото училище при черковата, в което учеше по старому няколко деца учителя Таню Каракоев и за скоро време се поправи според дадения план от учителя Ат[анас] Иванов и според нуждите по преподаване новата метода и през Февруарий месец, същата година, Ат[анас] Иванов, заедно с Тод[ор] х. Косев се изпратиха от епитропите в Габрово да купят от Габровското Учил. Настоятелство печатаните от това последните взаимноучителни таблици и методата, тъй и другите потребности за това учение, според дадените им наставления от отца Неофита. Тъй като поправката на училището беше се свършила, като се завърнаха учителя Ат[анас] Иванов с другаря си от Габрово, снабдени с речените училищни потребности, обяви се, че се отваря ново училище,

общо, при черковата “Св. Никола” и като се събраха доста ученици, разпоредиха се на чиновете и уч[ителят] Ат[анас] Иванов начна работата си. В началото на март месец 1842 год. (точната дата на откриването на училището е 1(13) март 1841 г. – бележка на издателите) мнозина от ученолюбивите ни младежи, като посещаваха училището и новото учение, се възхищаваха от радост за отварянето на това общо училище; още повече пък, след 6 месеца от отварянето на това училище, като се направи първи път изпитание в края на Августа месец, като се видяха добрите успехи на новоначалните маловъзрастни ученици, които за толкос едно късо време се научили да четат и пишат азбуката на гласните и съгласните букви и да сричат слоговете на думи още и цифрите от аритметиката и питагоровата таблица на изуств, а по възрастните да пишат думи и да прочитат каквото и да е написано, а знаеха почти и 4-тях действия на аритметиката, което учение по старата метода не можеха с години да научат, още и тактиката, и доброто поведение на учениците - неща които накараха съгражданите ни, да обърнат особено внимание за възпитанието на децата си, следствие на което за малко време новото училище се препълни с ученици, гдето чиновете и полукрузите* не можеха да ги поберат. Естествено беше, щото това нововъведение в новооткритото училище да възбуди завистта на старите учители върху Ат[анас] Иванова и новото му учение и начнаха да интригуват при старите чорбаджии, а най-повече, защото щяло да се плаща на учителя Иванова от черковата; но при силната защита на Г.С. никак не можаха да успеят интригите им и щат-нещат примириха се с положението и почнаха да се молят на учителя Ат[анас] Иванова да им даде ход в училището, да слушат и да препишат от неговата метода на взаимноучението, а някои от тях даже дохождаха в училището да слушат и нагледно да учат реда и способа на това ново учение. На другата година, след изпитанието, тури се едно момче от първите ученици като помощник на учителя Атанаса, а той отдели няколко от по-възрастните и по-силните ученици, от които състави I клас и начна особено да им предава граматика славянска, кратка география, аритметика, катехизис и свещена история; и тъй, на следующата година от старите учители, които се пообучиха на новата метода, тя се въведе и в Акарджанското начално училище и в “Св. Димитриевското”, в махалата “Имарет” и най-после в Гебранското новопостроено махаленско училище. И тъй, в града ни на четеритях му части имаше четири взаимнообщи училища и на всеки учител се заплащаше от черковата, при която се намираще училището, а на Гебранското, до гдето нямаше черкова, се заплащаше на учителя му от околните три махали. Учениците, щом свършваха тези взаимни училища, отиваха в класното общо училище в Акарджанската махала, за което ще се каже по надолу; гръцкия учител Даскал Иван си остана пак по старому да учи частно синовете на някои от гражданските ни първенци с частна заплата от родителите на учениците си, който веке остана съгражданин

като се ожени тука. От въвеждането в града на новото учение на взаимната метода, начна да се пробужда в съгражданите ни още повече чувството за народността ни, ако и да се намираха някои и други да мислят и да гледат на гърцизма като на голямо нещо. (Slavov, 2008, p. 49-50).

Дискусия

Приложените в това изследване извори и авторитетни изследвания дават основание да се приемат за основателни изводите, че:

- Образованието на учителите през Възраждането трябва да се приема условно (Radkova, 1986, p. 218)

- Атанас Иванов (даскал Иванов) е притежавал най-добрата за времето педагогическа подготовка и опит, получени от обучението и съработничеството му с „патриарха на българските педагози“ (К. Иречек) отец Неофит Рилски, за да се превърне в „учител на учителите“ в Стара Загора през Възраждането в основаното от него през 1841–1842 г. Светиниколско училище.

- Самото училище е било организирано, дори и като вътрешна уредба по модела на Габровското училище, а откритата през 1850 г., специално построена за него сграда и като архитектура. Обучението се провеждало по специално закупените от Габрово най-добри за времето учебни помагала и материали.

- Най-важното е, че Даскал Атанас е организирал учебния процес идентично с модела на своя учител Неофит Рилски от Габрово и Копривщица, в който задължително се провеждало обучение и на учители за града и цялата страна.

- Атанас Иванов е поставил началото на обучението на учители в Стара Загора през учебната 1841–1842 г, което е видно и от свидетелството на очевидец и пряк участник в този процес като Господин хаджи Славов, записано в ръкописа му: „Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX век“, съхраняван в РИМ Стара Загора и издаден като книга от същия музей през 2008 г.

- Според неговия ученик и виден старозагорски интелектуалец Атанас Т. Илиев, даскал Атанас Иванов е „най-популярният учител преди Освобождението... Почти нямаше малко-много грамотен човек, от родените през 30-те, 40-те, 50-те и 60-те години, който да не е учил при него ...”. Половината от своя живот Атанас Иванов всеотдайно отдава на модерното образование в един от авторитетните центрове на учебното дело през 40-те – 70-те години на XIX век – Стара Загора. Още приживе неговите съграждани го титулуват „достопочтенний и многозаслуживший гражданин“ (Пиев, 1926).

- След Освобождението Околийското учителско дружество е наименувано на Атанас Иванов заради неговите всепризнати заслуги в

просветното и учителско дело в града. То е основано в Стара Загора на 02.02.1895 г. със задача да издигне на по-високо ниво учебното дело в Старозагорска околия, да спомогне за моралното и умственото издигане на обществото и учителството, като защитава всестранно неговите интереси. В изпълнение на поставените задачи дружеството прилага редица мероприятия, като защитава неоснователно уволнените учители, гласува протестни резолюции във връзка с някои министерски и други разпореждания, използва различни форми на просвета, като в повечето случаи дейността на дружеството е насочена съобразно директивите на Българския учителски съюз. Закрито е през 1944 г.

• През Възраждането Стара Загора е била „фабрика за учители“ според свидетелството на Г. Димитров, който казва, че „в турско време, преди Освобождението няколко години, може да се каже, тук е била основана фабрика за учители и учителки. В който град и да отидеше човек, той щеше да срещне учител или учителка из Стара Загора... Старозагорци са едните, които са турили по-рано здрава основа на образованието“ (Dimitrov, 1894, с. 184).

Литература

- Александров, Н.** (2010). *Катедралният храм „Св. Великомъченик Димитър Солунски Чудотворец“ и Хилендарският метох към него*.
- Априлов, В.** (1841). *Денница на новобългарското образование*.
- Атанасов, В.** (1936). *Спомени из живота и дейността ми*.
- Аяров, И., Кънев, Н.М., Ганева, Н.** (2004). *Възрожденска „Акарджа“ и Стара Загора*. Литера принт. <https://books.google.bg/books?id=5w-nAAAACAAJ>
- Бакалов, Г.** (Ed.). (2011). *Том IV. Известия на Старозагорския исторически музей: Сборник с доклади и съобщения от Националната научна конференция, посветена на 200 г. от рождението на Александър Екзарх, Захарий Княжески и Атанас Иванов*. https://www.rodina-bg.org/izdania/lichnostta_v_istoriata.pdf
- Бонева, В.** (2004). Развитие на учебното дело и образователните институции в българското общество през Възраждането: Литературна историография и възрожденска култура: *Сборник, посветен на 65-годишнината на доц. д-р Николай Димков*. https://www.academia.edu/42262549/Развитие_на_учебното_дело_и_образователните_институции_в_българското_общество_през_Възраждането_Литературна_историография_и_възрожденска_култура_Редактори_Юрий_Проданов_и_Вера_Бонева_Шумен_2004
- Груев, Й.** (1896). *Взаимното училище във Копривицица през 1837/8 и 1838/9 учебни години*. Държавна печатница.
- Даскалова, К.** (1997). *Българският учител през Възраждането*. Унив. изд. Св. Климент Охридски.

- <https://books.google.bg/books?id=wZ0vAQAAMAAJ>
- Димитров, Г. Г.** (1894). *Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение*. Ч. 1.
- Донева, В.** (2020). *Преглед върху състоянието на училищното дело в Стара Загора през възраждането*.
https://www.researchgate.net/publication/344776671_PREGLED_VRHU_SSTOANIETO_NA_UCILISNOTO_DELO_V_STARA_ZAGORA_PRE_Z_VZRAZDANETO
- Иванов, А.** (1885). *Черти из живота и записки на Атанас Иванов*.
- Илиев, А.Т.** (1926). *Спомени на Атанаса Т. Илиевъ: съ планъ на Стара Загора и 80 образа въ текста*. Печатница П. Глушковъ.
<https://books.google.bg/books?id=GhBXAAAAMAAJ>
- Илков, Д.** (1908). *Принос към историята на град Стара Загора*. Търговска печ. https://books.google.bg/books?id=O_4emQEACAAJ
- Иречек, К.** (1974). *Пътувания по България. Българско историческо наследство*. Наука и изкуство.
- Койчева, В.** (1991). *Светиниколското училище в Стара Загора 1841-1878 г.*
- Койчева, В.** (2002). *Възрожденска Стара Загора. Черти и образи*.
- Колева, П.** (2009). *Енциклопедия*. Априловски свод. Труд.
- Кънев, Н.** (2016). Програмата на Неофит Рилски за старозагорските училища. *Science and Technologies*, 6(7) SOCIAL STUDIES.
<http://www.sustz.com/journal/7/1457.pdf>
- Митев, П.** *Българското Възраждане: Лекционен курс*. Стандарт.
- Неделчев, И.** (1998). *Летопис - календар на събитията в Стара Загора от VII хил. пр. н. е. до средата на XX век. Общество за изкуство, култура и образование без гр.*
<https://books.google.bg/books?id=9J2HtgAACAAJ>
- Обрешков, О.** (1965). Взаимните училища като заведения за подготовка на учителски кадри през епохата на националното възраждане. *Начално Образование*, №1.
- Окръжна комисия на Старозагорския департамент.* (1882). Статистически календар на Старозагорския департамент Год. 1.
<http://catalog.rodina-bg.org/abeuropeana/ABDPFram.htm?SearchParam=3527&ABFond=1&WSend=Search>
- Радкова, Р.** (1975). *Неофит Рилски и новобългарската култура : Първата половина на XIX век [Живот и дейност]*. Наука и изкуство.
- Радкова, Р.** (1981). Изследвания по българска история. Българското образование през XVIII в.: Проблеми на българското възраждане. *Сборник изследвания*, БАН.
- Радкова, Р.** (1986). *Българската интелигенция през Възраждането: XVIII-първата половина на XIX в.* Наука и изкуство.
<https://books.google.bg/books?id=V9EJAQAIAAJ>

- Радкова, Р.** *Назад във времето: На училище през 19-и век.* <https://www.obekti.bg/nauka/nazad-vm-vremeto-na-uchilishche-prez-19-i-vek>
- Славов, Х. Г.** (2008). *Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX век.* ИК "Кота".
- Спиртов, А, Ганева, Н.** (1995). *Старозагорските учители учебникари.*
- Стоянов, И.** (1999). *История на българското Възраждане.* Абагар. <https://chitanka.info/person/ivan-stojanov>
- Тошева, А.** (1911). *Автобиография.*
- Чакъров, Н., & Атанасов, Ж.** (1962). *История на образованието и педагогическата мисъл в България* (2. прераб. изд). Наука и изкуство.
- Янкова, И.** (Ed.). (2007). *Огнища на духовна пробуда. Изгревът на светлината по българските земи: Българските градове през Възраждането: Ист., социол. и полит. изследване.* Унив. изд. Св. Климент Охридски. http://bgv.unibit.bg/pdf/yankova_ognishta.pdf

References

- Aleksandrov, N.** (2010). *Katedralniyat hram „Sv. Velikomachenik Dimitar Solunski Chudotvorets“ i Hilendarskiyat metoh kam nego*. [In Bulgarian]
- Aprilov, V.** (1841). *Dennitsa na novobalgarskoto obrazovanie*. [In Bulgarian]
- Atanasov, V.** (1936). *Spomeni iz zhivota i deynostta mi*. [In Bulgarian]
- Ауаров, I., Kanev, N.M., Ganeva, N.** (2004). *Vazrozhdenska „Akardzha“ i Stara Zagora.* Litera print. <https://books.google.bg/books?id=5w-nAAAACAAJ> [In Bulgarian]
- Bakalov, G.** (Ed.). (2011). Tom IV. *Izvestiya na Starozagorskiya istoricheski muzey: Sbornik s dokladi i saobshteniya ot Natsionalnata nauchna konferentsiya, posvetena na 200 g. ot rozhdenieto na Aleksandar Ekzarh, Zahariy Knyazheski i Atanas Ivanov.* https://www.rodina-bg.org/izdania/lichnostta_v_istoriata.pdf [In Bulgarian]
- Boneva, V.** (2004). *Razvitiye na uchebnoto delo i obrazovatelните institutsii v balgarskoto obshtestvo prez Vazrazhdaneto: Literaturna istoriografiya i vazrozhdenska kultura: Sbornik, posveten na 65-godishninata na dots. d-r Nikolay Dimkov.* [In Bulgarian] https://www.academia.edu/42262549/Развитие_на_учебното_дело_и_образователните_институции_в_българското_общество_през_Възраждането_Литературна_историография_и_възрожденска_култура_Редактори_Юрий_Проданов_и_Вера_Бонева_Шумен_2004
- Chakarov, N., & Atanasov, Zh.** (1962). *Istoriya na obrazovaniето i pedagogicheskata misal v Balgariya* (2. preraб. izd). Nauka i izkustvo. [In Bulgarian]
- Gruev, Y.** (1896). *Vzaimnoto uchilishte va Koprivshitsa през 1837/8 i 1838/9 uchebni godini.* Darzhavna pechatnitsa. [In Bulgarian]
- Daskalova, K.** (1997). *Balgarskiyat uchitel през Vazrazhdaneto.* Univ. izd. Sv.

- Kliment Ohridski.
<https://books.google.bg/books?id=wZ0vAQAAMAAJ> [In Bulgarian]
- Dimitrov, G. G.** (1894). *Knyazhestvo Balgariya v istorichesko, geografichesko i etnografichesko otnoshenie* Ch. 1. [In Bulgarian]
- Doneva, V.** (2020). *Pregled varhu sastoyaniето na uchilishtното delo v Stara Zagora prez vazrazhdaneto*. [In Bulgarian]
https://www.researchgate.net/publication/344776671_PREGLED_VRH_U_SSTOANIETO_NA_UCILISNOTO_DELO_V_STARA_ZAGORA_PREZ_VZRAZHDANETO
- Ivanov, A.** (1885). *Cherti iz zhivota i zapiski na Atanas Ivanov*. [In Bulgarian]
- Iliev, A.T.** (1926). *Spomeni na Atanasa T. Ilieva: sa plana na Stara Zagora i 80 obraza va teksta*. Pechatnitsa P. Glushkova.
<https://books.google.bg/books?id=GhBXAAAAMAAJ> [In Bulgarian]
- Ilkov, D.** (1908). *Prinos kam istoriyata na grad Stara Zagora*. Targovska pech.
https://books.google.bg/books?id=O_4emQEACAAJ [In Bulgarian]
- Irechek, K.** (1974). *Patuvaniya po Balgariya. Balgarsko istorichesko nasledstvo*. Nauka i izkustvo. [In Bulgarian]
- Kanev, N.** (2016). Programata na Neofit Rilski za starozagorskite uchilishta. Science and Technologies, 6(7) SOCIAL STUDIES.
<http://www.sustz.com/journal/7/1457.pdf> [In Bulgarian]
- Koycheva, V.** (1991). Svetinikolskoto uchilishte v Stara Zagora 1841-1878 g. [In Bulgarian]
- Koleva, P.** (2009). *Entsiklopediya*. Aprilovski svod. Trud. [In Bulgarian]
- Koycheva, V.** (2002). *Vazrozhdenska Stara Zagora. Cherti i obrazi*. [In Bulgarian]
- Mitev, P.** *Balgarskoto Vazrazhdane: Lektsionen kurs. Standart*. [In Bulgarian]
- Nedelchev, I.** (1998). *Letopis - kalendar na sabitiyata v Stara Zagora ot VII hil. pr. n. e. do srednata na HH vek*. Obshtestvo za izkustvo, kultura i obrazovanie bez gr. <https://books.google.bg/books?id=9J2HtgAACAAJ> [In Bulgarian]
- Obreshkov, O.** (1965). Vzaimnite uchilishta kato zavedeniya za podgotovka na uchitelski kadri prez epohata na natsionalното vazrazhdane. *Nachalno Obrazovanie*, №1. [In Bulgarian]
- Okrazhna komisiya na Starozagorskiya departament*. (1882). Statisticheski kalendar na Starozagorskiya departament God. 1. <http://catalog.rodina-bg.org/abeuropeana/ABDPFram.htm?SearchParam=3527&ABFond=1&WSend=Search> [In Bulgarian]
- Radkova, R.** (1975). *Neofit Rilski i novobalgarskata kultura: Parvata polovina na XIX vek [Zhivot i deynost]*. Nauka i izkustvo. [In Bulgarian]
- Radkova, R.** (1981). *Izsledvaniya po balgarska istoriya. Balgarskoto obrazovanie prez XVIII v.: Problemi na balgarskoto vazrazhdane. Sbornik izsledvaniya*. BAN. [In Bulgarian]
- Radkova, R.** (1986). *Balgarskata inteligentsiya prez Vazrazhdaneto: XVIII-parvata polovina na XIX v.* Nauka i izkustvo.

- <https://books.google.bg/books?id=V9EJAQAIAAJ> [In Bulgarian]
- Radkova, R.** *Nazad vav vremeto: Na uchilishte prez 19-i vek.* <https://www.obekti.bg/nauka/nazad-vv-vremeto-na-uchilishche-prez-19-i-vek> [In Bulgarian]
- Slavov, H. G.** (2008). *Hronologichesko opisanie na po-vazhnite i zabelezhitelni sabitiya v grad Stara Zagora v cherkovno, uchilishtno i obshtonarodno otnoshenie v XIX vek.* IK "Kota". [In Bulgarian]
- Spirtov, Asparuh, Ganeva, Nevena.** (1995). *Starozagorskite uchiteli uchebnikari.* [In Bulgarian]
- Stoyanov, I.** (1999). *Istoriya na balgarskoto Vazrazhdane.* Abagar. <https://chitanka.info/person/ivan-stojanov> [In Bulgarian]
- Tosheva, A.** (1911). *Avtobiografiya.* [In Bulgarian]
- Yankova, I.** (Ed.). (2007). *Ognishta na duhovna probuda. Izgrevat na svetlinata po balgarskite zemi: Balgarskite gradove prez Vazrazhdaneto: Ist., sotsiol. i polit. izsledvane.* Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski. http://bgv.unibit.bg/pdf/yankova_ognishta.pdf [In Bulgarian]

Author Info:

Chief Assist. Prof. **Stefan Tonchev Stefanov, PhD**
Faculty of Education
Trakia University – Stara Zagora
e-mail: stefan.tonchev@trakia-uni.bg